

“מאי חנוכה?”

על נר גבוה, בור עמוק ומלחמות אחים

hochstein@hadar.org – ר' אביטל הוכשטיין

חנוכה תשפ"ה

בתוך סוגיה ארוכה בפרק שני של בבלי מסכת שבת, שדנה בחנוכה, בסיפורה ובהלכותיה, מופיעה מימרא של רב כהנא המביא דרשה בשם רב נתן בר מניומי בשמו של רבי תנחום: **נֵר שֶׁל חֲנוּכָה שֶׁהֵנִיחָה לְמַעַל מַעֲשִׂימִים אִמָּה – פְּסוּלָה, כְּסוּכָה וְכַמְבּוּי**. מיד לאחר מכן מובאת דרשה נוספת מאותה שושלת חכמים: **וְאָמַר רַב כְּהֵנָא, דְּרִשׁ רַב נָתָן בֶּר מְנִיּוּמִי מִשְׁמִיָּה דְּרַב תַּנְחוּם: מַאי דְּכָתִיב “וְהַבּוֹר רַק אֵין בּוֹ מַיִם” מִמַּשְׁמַע שְׁנָאֵמַר “וְהַבּוֹר רַק” אֵינִי יוֹדַע שְׁאֵין בּוֹ מַיִם? אֵלָּא מָה תִּלְמוּד לּוֹמַר “אֵין בּוֹ מַיִם” – מַיִם אֵין בּוֹ, אֲבָל נְחָשִׁים וְעֶקְרָבִים יֵשׁ בּוֹ. (בבלי, מסכת שבת כ"ב עמ' א')**

אחת השאלות שנשאלו רבות היא: מה מקומה של הדרשה אודות השלכת יוסף לבור בתוך הסוגיה על חנוכה? מה הקשר בין הדרשה על יוסף לבין הדיון על נר חנוכה?

א. הדובר:

קשר אחד ניכר מתוך מהלך הסוגיה עצמה – מדובר בזוג דרשות שמקורן באותו הדובר, רבי תנחום, אמורא ארץ-ישראלי מהדור השני לאמוראים. ייתכן שאין קשר מהותי בין הדרשות פרט לרצף שמות החכמים.

ב. הפרשה:

קשר נוסף נמצא ברצף הקריאות של פרשות השבוע. הדרשה מבוססת על פסוק מפרשת "וישב", הנקראת לרוב בשבת שלפני חנוכה.

ג. ההלכה:

התורה תמימה מציעה הסבר פרשני בעל אופי הלכתי, הסבר שמטרתו לצמצם את עוצמת רשעותם של האחים וזאת בתוך מסגרת המדרש המתאר את השלכת יוסף לבור מלא נחשים ועקרבים. הדבר נעשה בטענה שעל אף שהיו בבור נחשים ועקרבים, האחים לא ידעו על כך: "וצריך לומר שראובן ואחיו לא ידעו שבבור יש נחשים ועקרבים... ולא יפלא אם לא ראו מה שבתוך הבור... וקיימא לן דלמעלה מעשרים אין עינו של אדם שולטת כמו דקיימא לן לענין נר חנוכה וסוכה" (תורה תמימה על בראשית לז, כד). התורה תמימה דורשת מתוך הפסוקים שעומק הבור היה יותר מעשרים אמה, "דאין השלכה פחות מעשרים אמה, וכאן כתיב וישליכו, אם כן היה הבור עמוק עשרים אמה ויותר", ומצטטת את הסוגיה הפותחת במסכת סוכה, שם מובאת סיבה להגבלת גובה הסוכה - כי למעלה מעשרים אמה, אין עינו של אדם שולטת, והוא אינו רואה.¹ כלומר, בגלל עומק הבור לא ראו האחים את אשר במעמקיו. כך גם מוסברת הגבלת גובהו של נר החנוכה: שלמעלה מעשרים אמה אי אפשר לראות את הנרות.²

ד. המלחמה:

אני רוצה להציע פרשנות חדשה לקשר בין הדרשות: הדרשה עסוקה במתח הגדול השורר בין בניו של יעקב – מלחמה בין אחים. כך, בעוד הגמרא בתיאורה את הרקע לחג החנוכה מדברת על מלחמה בין ישראל לגורמי חוץ – יוונים, הרי שהדרשה אודות יוסף הנזרק על ידי אחיו לבור שמה את הזרקור על מלחמה בין בנים מישראל לבין אחיהם – בין בני ישראל לעצמם. האחים ראו ביוסף איום קיומי על עתידם, ומשום כך פעלו נגדו – תחילה התכוונו להורגו ולבסוף מכרו אותו לעבדות. באופן מצמרר, "האויב" שהם ניסו לדחוק היה אחיהם, בשר מבשרם. **הדרשה על התנהגותם של אחי יוסף כלפיו, המשתלבת בלב ליבה של סוגיית חנוכה, מזמינה אותנו לבחון לעומק את הקשר שבין מתחים פנימיים למאבקים מול גורמים חיצוניים, בין מלחמות אחים למתחים הנובעים מהיחסים בין הפנים לחוץ.**

ואכן, מלחמת אחים איננה זרה בהקשר של חנוכה. בדומה למצבם של יוסף ואחיו, גם ביחס לחג החנוכה אנו עדים לנרטיב אודות מאבק אחים, כפי שעולה מספר המקבים: "ויהי בהיות שלום בקריה הקדושה, וחוקי ה' נשמרים ונעשים, כי ללב חוניו שלם עם ה' אלוהיו ושנא לכל פעלי עוול... ובימים ההם היה

¹ הצורך לראות את הסכך מגביל את גובה הסוכה לטווח ראייה.

² "ויש לכוין לפי"ז סמיכות ושייכות דרשא זו בגמרא עם הדין נר חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה פסולה משום דלא שלטא בה עינא" - שלא שולטת בה הבעין - לא ניראים נרות החנוכה.

שומר הבית בירושלים ושמו שמעון למטה בנימין, והוא שונא לכהן הגדול... " (מקבים ב, ג, א-ד), השנאה הפנימית מתוארת שם שוב ושוב ומובילה לאלימות: "ויהי כי גדלה השנאה ביניהם, עד כי רעי שמעון החלו לשלוח יד במיודעי חוניו" (שם, ד, ד).

ה. השכחה:

המדרש שלפנינו במסכת שבת נמצא גם בפירוש על הפסוק הנידון במדרש בבראשית רבה. שם נחשפת סיבה מפתיעה לכעס ולמתח בין האחים, לצד הצעת נתיב להתמודדות עם מצבם.

מִים לֹא הִיא בּוֹ אֲבָל נְחֹשִׁים וְעֶקְרִיִּים הִיוּ בּוֹ... אָמַר רַב אֶחָא וְהַבּוֹר רֵק, נְתֻרָקָן בּוֹרוֹ שֶׁל יַעֲקֹב. אֵין בּוֹ מִים, אֵין בּוֹ דְּבָרֵי תוֹרָה שְׁנִמְשְׁלוּ בְּמִים, הִיךְ מָה דָּאֵת אָמַר (ישעיה נה, א): הוּי כָּל צִמָּא לִכּוֹ לְמִים, כְּתִיב (דברים כד, ז): כֹּת' כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גִּנֵּב נֶפֶשׁ מֵאֲחִיו, וְאַתֶּם מוֹכְרִים אֶת אֲחִיכֶם³. (בראשית רבה, פד)

הדרשה פותחת בתיאור הבור שהיה ריק ממים, אך נחשים ועקרים היו בו. הדגשה זו, "אין בו מים" באה ללמד על מה שכן היה בבור, ובכך לרמוז ולעבות את רשעות מעשיהם של האחים כלפי יוסף. בחלקה השני של הדרשה עולה שאלה מרכזית: מה איפשר לאחים לנהוג באכזריות כה רבה כלפי אחיהם? באופן מפתיע, המדרש אינו מפנה אצבע מאשימה כלפי חלומותיו של יוסף והתנהגותו המתריסה, אלא מתמקד לחלוטין באחים עצמם. הדרשן מסב את התיאור המופיע בפסוק מהבור ומשתמש בו כמשל למצבם הרוחני של האחים: "והבור רק - נתרקן בורו של יעקב". הדרשה ממשיכה ומסבירה כי התרוקנות זו היא למעשה התרוקנות מתורה, "אין בו מים - אין בו דברי תורה שנמשלו למים".

כך, הדרשן בוחר להטיל את מלוא האחריות למעשיהם על האחים, ומתעלם לחלוטין מהתנהגותו של יוסף, ממניעיו וכך למעשה מההקשר החיצוני לפעולת האחים. הוא מדגיש את כשלונם הרוחני של האחים, שמקורו בשכחה ובעזיבה של תורת האבות, האמורה לשמש יסוד מוסרי ובסיס רוחני להתנהגותם.

³ המדרש רומז: שנאת אחים היא מדרון שקל ליפול ממנו אל עבר מעשים נוראיים המחייבים עונש מות.

אולם הדרשה איננה נשאת כללית אלא מורה בדיוק על ההלכה, התורה, הפסוק שממנו 'נתרוקנו' אחי יוסף: "כִּי־יֵמָצָא אִישׁ גִּנֵּב נָפֶשׁ מֵאֶחָיו מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְעַמְּרוּ בוֹ וּמָכְרוּ וּמֵת הַגִּנֵּב הֵוא וּבְעֶרְתָּ הָרֶעַ מִקֶּרְבְּךָ" (דברים כד, ז). הפסוק מתאר את שלבי ההתנהגות של האחים כלפי יוסף: גנבת נפש, התעמרות – שיתכן ומסומלת על ידי ההשלכה לבור מלא נחשים ועקרבים, ולבסוף מכירה. לו רק זכרו האחים תורה נקודתית זו, לו רק הקשיבו לפסוק זה, התנהגותם הייתה שונה לגמרי.

שוב מהדהדים הדברים המתוארים בספר מקבים: "ויסר את חוקי ה' וישם חוקי תועבות תחתם. וייבן בית משחק מתחת לעיר דוד כחפצו, ויצו לכל בחורי כוח לשחוק בו ... כי גם הכוהנים עזבו את עבודת המזבח ואת הקרבנות, ויבזו את הקודש, ויחפזו ללכת אל בית המשחק להתפתל ולהתגנח בחנית ורומח, ולשחוק בשחוק הכדורים." (מקבים ב, ד, יב-טז). פסוקים אלה מעבירים ביקורת על התנהגות פסולה חוזרת ונרחבת: הליכה לבית משחק תחת ההליכה לבית המקדש, שחוק בבית המשחק תחת הקרבת קרבנות וזבח.

בכך אומר לנו המדרש: כפי שהאחים התרחקו מתורת אבותיהם, התרוקנו מערכיה ושכחו תורה מסויימת, נתרוקנו מפסוק אחד, כך גם אולי קרה בתקופת החנוכה בימים ההם.

מלחמת אחים משמשת לעיתים קרובות כרקע, ולעיתים אף כגורם, למלחמות חיצוניות. האזהרה שעולה מתוך הדרשה ברורה: מלחמת אחים לא רק מחלישה את החברה מבפנים, אלא גם מהווה גורם סיכון משמעותי בהתמודדות עם איומים חיצוניים. **המדרשים מדגישים את תפקידה המרכזי של התורה כמגן מפני מלחמות פנימיות, ומלמדים כי יש לחפש אחר התורה המסויימת החסרה – זו שנשכחה, זו שהוזנחה, זו שמתעלמים ממנה ולהניח לה להאיר את דרכנו.**

הדברים נכתבו באמצע חודש כסלו התשפ"ה. קשה לדבר על בורות מבלי לחשוב על אחינו החטופים, המצויים בבור של אפלה וסבל. אנו מתפללים שהמציאות הכואבת הזו תהפוך במהרה לעבר, ושהחטופים יוחזרו אלינו במהרה, שלמים בגופם ובנפשם. מי ייתן ונזכה להאיר את נרות החנוכה השנה

בלי קרע ובלי שנאה, מתוך אחריות הדדית, ומתוך שאיפה כנה להיות קשובים לתורת אבותינו ולהבין
מהי אותה תורה החסרה לנו בזמן הזה.

